

RAHVUSTEADUSED KUI ISEENDA MÕTESTAMINE

Kolmas saatesõna

MARI SARV

Kõneldes rahvuse ja humanitaarteaduste seosest, on oluline mõelda sellele, kuidas inimest ja kultuuri uurivad teadused on seni osalenud Eesti ühiskonna järjepideval loomisel ja kujundamisel ning kuidas nad saaksid praegu ühiskonna toimimist kõige paremini toetada. Teaduse ühiskondlike funktsioonide analüüsimisel läbi erinevate ajastute ja ajaloolis-ideoloogiliste pöördepunktide on hea tugineda Juri Lotmani (2010 [1973]) loodud kommunikatsioonimudelile, mis käsitleb autokommunikatsiooni ehk iseendale suunatud suhtlust lisaks indiviidile ka laiemal, kogukonna tasandil. Peeter Torop (2011: 8) nimetabki humanitaar- ja sotsiaalteadusi tagasisideteadusteks ning väidab, et üks nende missioone on tagada kultuurile enesemõistmise võime. See puudutab nii teaduslike andmekogude loomist, et meil oleksid võimalikult mitmekesised teadmised meie endi ja meid ümbritseva ruumi kohta, kui ka nendesamade teadmiste vahendamist, avalikku käibesse toomist ja teaduslikku interpreteerimist, mis avardab ja süvendab meie teadmisi iseendast ning ühtlasi annab oma panuse ühiskonna sidususe loomisse.

Teaduse põhiliseks eesmärgiks on luua uusi teadmisi, kuid vähem tähtis pole ka küsimus, kelle jaoks ja milleks neid teadmisi luuakse. Loomulikult on teadusel palju erinevaid võimalikke tunnuseid, mõjureid ja eesmärke, teadustöös on vältimatu vabadus ja rahvusvaheline lõimitus, aga tundub, et Eesti teadus(rahastus)süsteemi ja selle hindamiskriteeriumidesse ei kuulu praegu kujutelm iseenda, oma rahva jaoks tehtavast teadustööst. Humanitaarteaduste ühiskondlikud ülesanded on praeguses teadussüsteemis marginaliseeritud, teadlase kvaliteeti hinnatakse eelkõige teadustöö tulemuste rahvusvahelise mõjukuse alusel, küsimata nende toime kohta Eesti ühiskonnas. Seda tendentsi väljendavad nii Tõnu Viigi seisukoht, et „Eestis oleme mõõtmise tagajärjel saanud teaduse, mille seosed kohaliku kultuuri ja ühiskonnaga jäävad aina nõrgemaks”, kui ka 2017. aastal Eesti teadustegevust hinnanud rahvusvahelise evalveerimiskomisjoni soovitusel humanitaarteaduste ühiskondlikku mõjukust suurendada (mõlemaid vt Ojasaar 2017). Teadmised ja mõttevahetus selle kohta, kes me oleme, on oluline ühiskonda loov, korrastav ja ühendav struktuur. Kui Eesti riigi eesmärgiks ja ehk ka järjepidevuse üheks oluliseks tagatiseks on võimalikult sidus, õmblusteta ühiskond, siis on ainumõeldav selle loomisse kaasata ka teadus.

Juri Lotman eristab oma kirjutises „Kahest kommunikatsioonimudelitest kultuurisüsteemis” (2010 [1973]) teisele ja endale ehk välja- ja sissepoole suunatud suhtlust, teisisõnu kommunikatsiooni ja autokommunikatsiooni;

Roman Jakobsoni kommunikatsioonimudelil lähtudes on autokommunikatsiooni puhul teate saatja ja adressaat üks ja sama. Autokommunikatsiooni peamisi funktsioone on saatja enesekorrastamine, eneseregulatsioon ja omenda tegevuste organiseerimine. Lotman (2010 [1973]: 129–130) märgib, et kui kahe osapoole suhtluses liigub teade ühelt teiselt, siis enesele suunatud sõnum „formuleeritakse kommunikatsiooniprotsessis ümber ning omandab uue tähenduse” ja viib selles protsessis osaleja ümberkujundamiseni. Indiviidi tasandil kuuluvad autokommunikatsiooni valdkonda näiteks iseenda jaoks tehtud märkmed, päevikud, kalendrid, ka sisekõne (mis ei olegi enam kaugel mõtlemisest), kuid selle suhtlusmudeli avarus seisneb tema rakendatavuses eri suurusega kogukondadele, kollektiivsele minale, kultuurile tervikuna, mis oma toimimises sisaldab paratamatult olemasolevate sõnumite kordamist, ajas edasi kandmist ja ühtlasi ümbertõlgendamist. Autokommunikatiivseid protsesse peab Peeter Torop (2011: 111) oluliseks just kultuuri sidususe ja identiteediloomise seisukohalt.

Hea näide on siin folkloor, mille toimimisse juba olemuslikult kuulub tuttava informatsiooni korduv edastamine. Folkloorse suhtlusega kinnitatakse ja korrastatakse kogukonna teadmisi, kogemusi ja uskumusi, interpreteeritakse uusi nähtusi olemasolevast kogemusest lähtudes ning mis oma osalt rituaalse korduvusega on üks kogukonna sidususe loomise vahendeid. Ühiskonna moderniseerumisprotsessi ja kirjakultuurile ülemineku käigus loodud rahvaluulekogudesse kopeeriti küll folklooritekstide sisu, kuid uues kontekstis omandas tekstikogum teadmiste varamuna ning sümbolsest rahvuse väärtust kinnitava monumendina hoopis teistsuguse tähenduse, ometi täites sedasama, folkloorile omistatud autokommunikatiivset rolli. Rahvaluulekogude materjalide tänapäevase kasutuse vaatlus on näidanud, et seesama aines on Eesti ühiskonna eri sfäärides (lisaks kultuurivaldkonnale hariduses, turisminduses, reklaamis jm) laialdaselt taaskasutuses; selle esmane funktsioon on taas autokommunikatiivne eri tasandi kultuuriliste identiteetide toetamine (Sarv, Särg ilmumas). Rahvaluulekogude loomist, järjepidevat täiendamist, süstematiseerimist, tutvustamist ja avalikku kasutusse andmist on aga kavandanud ja suunanud teadlased, folkloristid. Selle töö olulisus meie ühiskonna kultuurilisele järjepidevusele tugineva enesepildi loomisel on olnud märkimisväärne. Seda kinnitab kas või põgus mõte sellest, kuivõrd teistsugune oleks eesti kultuuriruum ilma teaduslikult kogutud ja korrastatud teadmisteta meie regilaulust, vanasõnadest, rahvakalendrist, uskumustest; ning ilma võimaluseta neid kaasaegse kultuuri (ja identiteedi) loomisel taaskasutada.

Iga ühiskond vajab sujuvaks toimimiseks teadmist selle kohta, mis meid ühendab või piiritleb, teatavat sidusust, nii et kaasatud oleks võimalikult suur osa ühiskonnast. Sidusust võib luua ühine etniline päritolu, jagatud territoorium, ühiselt läbielatud sündmused, ühine keel jne. Seda toetavad ühest küljest põhiseadus, riiklikud struktuurid ja institutsioonid, teisest küljest avalik kommunikatsioon: meedia, kultuur, teadus ja sellele tuginev haridussüsteem. Eesti olukord on selles mõttes huvitav, et küllalt lühikese aja jooksul aset leidnud murranguliste ajaloosündmustega – omariikluse teke, selle kaotamine, taasiseseisvumine – on kaasnenud järsud ideoloogilised muutused, eelmise perioodi eitamine, võimusuhte, elu- ja ühiskonnakorralduse teisenemine (vt nt Maas 2013) ning ka muutused ühiskonna sidususes. Arengud teaduses pee-

geldavad ühiskonnas toimunud protsesse, samal ajal on rahvusteadused ise osalenud ühiskondlike protsesside kujundamisel, kas või vaikimisi rahvuskogukonna piiritlemisel ning sidumisel. Olulisemad pöörded ja muutused ühiskonnaelus on toonud kaasa muutused folkloristikas, kuid samalaadsed protsessid iseloomustavad teisigi teadusi.

Rahvusliku ärkamise ajal ei saa kuidagi rääkida sidusast ühiskonnast Eesti alal, ilmselt ei määratlenud siin elanud, eri rahvustest ja eri klassidesse kuuluvad inimesed end ühtse tervikuna. Jakob Hurt algatas 1888. aastal kogu rahvast kaasanud rahvaluulekogumise eesmärgiga luua eestlaste ajaloo ja kultuuri uurimiseks vajalik teadmiste kogu, kuid tema tegevusel oli kahtlemata palju laiem ühiskondlik mõju. Hurda algatus protsessina ühest küljest liitis eestlaste kogukonda; teisest küljest tasakaalustas kogumistööga kaasnev eestlaste ja nende kultuuri avalik väärtustamine ebavõrdsust Eesti (mis siis ametlikult ei olnud veel Eesti) avalikus ruumis – suulise ja kirjakultuuri esindajate vahel, haritlaste ja mitteharitlaste vahel, maa- ja linnarahva vahel, talupoegade ja sakste, eestlaste ja muulaste vahel. Kuivõrd iseseisvuse-eelsete kogumiskampaaniate eesmärk oli koguda teadmisi seni avalikust elust, suuresti ka kirjakultuurist kõrvale jäänud rahvakihi, maarahva kohta, siis on tollaegsetes rahvaluulekogudes üksnes äärmiselt marginaalsed jäljed Eestis elanud teiste rahvaste, sakslaste ja venelaste kommetest ja folkloorist, tähelepanu alt on välja jäänud ka linnapärimus. Kultuurisuhete uurimiseks oleks selline materjal ülioluline, kuid seda infot ei ole meil võimalik leida rahvaluulekogudest, vaid hoopis muud laadi kirjutistest.

Eesti Vabariigis jätkus juba varem alanud rahvuse enesekehtestamise ja stabiliseerimise protsess. Folkloristika oli endiselt võrdlemisi rahvuskeskne, kuid ilmselt stabiliseeris selgete piiridega rahvusriik rahvuslikku enesetunnetust sedavõrd, et võimaldas ka folkloristika uurimisobjekti avardada, Eesti rahvaluuleteaduse ülesannete hulka arvati juba ka Eestis elavate teiste rahvaste folkloori kogumine ning eraldi uurimisküsimuseks tõusis kultuurisuhete uurimine (Loorits 1932).

Nõukogude kord tekitas ühiskonnas taas märkimisväärse sidusustõrke, nii et ühiskond ei mõtestanud ennast kui tervikut; eesti kogukond ei samastanud ennast ei riigistruktuure haldava võimuladvikuga ega ka nõukogude võimu juhtimisel Eestisse mujalt Nõukogude Liidust sisse rännanud elanikkonnaga. Kuivõrd nõukogude võim kujutas endast eesti rahvusele otsest ohtu ning välja kujunes selge vastandus, muutus jälle olulisemaks folkloristliku tegevuse rahvusidentiteeti toetav roll. Oluliseks „meie“-komponendiks esmalt teaduses ja ülikoolihariduses ning seeläbi üha enam ka avalikkuses muutus eestlaste soomeugriiline kuuluvus.

Eesti vabanemisest alates on kadunud otsene vaenlane ja vastandus ning tänapäeva ühiskonnas on hakatud mõistma rahvust riigipõhiselt, mis kajastub ka teaduse objekti muutumises. Teadus interpreteerib „meid“ üha enam riiklik-territoriaalse, mitte etnilise kuuluvuse alusel, osaledes nõnda eestlase enesekuvandi ümbertõlgendamises. Rahvuslikku minapilti kaasatakse kõik Eesti piirides elanud ja elavad inimesed.

Eelkirjeldatu põhjal on ilmne, et teaduskirjutus on osalenud ja osaleb ühiskonna sidususe loomises, määratledes kas või vaikimisi „meie“ piire. Kui loodusteaduste puhul on tavaks rääkida teaduse populariseerimisest ehk

teadustöö olemuse ja tulemuste tutvustamisest ja selgitamisest avalikkusele, siis osa humanitaarteaduste mõttest ongi luua piisavad teadmised ja teadmiste kogud meie endi kohta, avardada meie enesemõistmist. See eesmärk ei ole mõõdetav majanduslike tulemuste ega võõrkeelsete publikatsioonidega. Lisaks suulisele pärimusele, kirjandusele, kunstile, laulupidudele, massimeediale on teaduskirjutus üks avaliku kommunikatsiooni vorm, mille kaudu rahvus mõistab ja mõtestab ning järjepidevalt loob iseennast. Kui rahvajutt, sotsiaal- ja massimeedia võivad olla kallutatud, rääkimata kirjandusest ja kunstist, mille eesmärgiks ei olegi peegeldada ühiskonnas toimuvat või meid ennast objektiivselt, siis teadusel on oma andmepõhise ja objektiivsust taotleva vaateviisiga teistlaadi väärtus, autoriteet, millele tugineda rahvuskogukonna „meie” määratlemisel; teadus peaks olema see jõud, mis on võimeline märkama ja vaatlema meid ennast erinevatest vaatenurkadest.

Nii on teadlase ülesanne luua tasakaalustatum pilt ühiskonna ja kultuuri toimimisest, juhtides tähelepanu ka neile aspektidele, mis pole avaliku huvi keskmes, mis ei sobitu ühel või teisel põhjusel praegusesse hetke, mis ei kuulu kogukonna identiteeti toetavate kangelas- või kannatuslugude hulka, sidudes nõnda ühiskonda ka kõrvalejääjad ja luues parema teineteisemõistmise. Nii nagu Jakob Hurt tõi oma teadusliku tööga, rahvaluulekogumisega, Eesti kultuuripildile avalikust elust ja ühiskonnakorraldusest kõrvale jäänud eesti maarahva suulise kultuuri vanemad kihistused, samamoodi on tänu teadlastele ja teadustööle jõudnud avaliku tähelepanu alla väikesed soome-ugri rahvad, juba uuemal ajal baltisaksa kirjakultuur, kaasajal näiteks eestivenelased ja mitmerahvuselised pered. Need kõik on moodustanud osa Eesti ühiskonnast, kuid pole alati ühel või teisel põhjusel avaliku huvi (ja ehk ka mõistmise) keskmes olnud.

Kirjandus

Hurt, Jakob 1888. Paar palvid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele. – Olevik, nr 8, 22. II; Olevik, nr 9, 29. II; Olevik, nr 10, 7. III.

Loorits, Oskar 1932. Vanavara kultuuriloo teenistusse! Teeme ja probleeme üksikasjalikumaks uurimiseks. – Vanavara vallast. Õpetatud Eesti Seltsi kirjad I. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 35–58.

Lotman, Juri 2010 [1973]. Kahest kommunikatsioonimudelist kultuuri süsteemis. – J. Lotman, Kultuuritüpoloogiast. Tlk Kaidi Tamm, Tanel Pern, Silvi Salupere. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 127–165.

Maas, Alar 2013. Euroopa identiteedist Eestis. – Akadeemia, nr 2, lk 239–276.

Ojasaar, Krista 2017. Kuidas mõista humanitaarteaduste ühiskondlikku mõju? – Sirp 24. XI.

Sarv, Mari, Särg, Taive (ilmumas). What is the use of all these popular antiquities? The third life of folklore. – Journal of Ethnology and Folkloristics.

Torop, Peeter 2011. Tõlge ja kultuur. Tallinn–Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Mari Sarv (b. 1972), PhD, Estonian Literary Museum, Senior Researcher, mari@haldjas.folklore.ee